

ODGOJNO-OBRAZOVNE USTANOVE KARAOZ- -BEGOVOG VAKUFA U MOSTARU – HISTORIJSKI PREGLED

Salem DEDOVIĆ

UDK 061.27(497.6 Mostar)"15"
930.85(497.6 Mostar)"15"

SAŽETAK: Rad se bavi historijatom i ulogom najstarijih odgojno-obrazovnih ustanova u Mostaru ustanovljenih kao vakuf hadži Muhamed-bega, poznatijeg kao Karaoz-beg, u vjerskom i obrazovnom životu Grada i njegovoj kulturnoj historiji. Riječ je o Karaoz-begovoj medresi, njegovome mektebu i istoimenoj biblioteci koje su utemeljene 1557. godine, a njihova valjana šerijatska legalizacija na sudu u Mostaru putem vakufnamā izvršena je u februaru 1570. godine.

Cilj istraživanja je da se na jednome mjestu predstavi značaj i društvena uloga ovih ustanova od obnavljanja njihova rada, a nakon prekida u radu koji je potrajao više od sedam decenija. U fokusu istraživanja je sadržaj teksta druge Karaoz-begove vakufname, koja se odnosi na njegovu medresu, a čijim radom je oplemenjivan vjerski, obrazovni i kulturni život Bošnjaka u Hercegovini kroz dugu historiju. Karaoz-begova medresa je obnovila svoj rad 1995. godine i od tada djeluje kao javna škola u sistemu srednjoškolskog sistema odgoja i obrazovanja Hercegovačko-neretvanskog kantona.

U radu se razmatra i značaj vakufa za rad Karaoz-begovih odgojno-obrazovnih ustanova, s osvrtom na primjere visoke svijesti među Mostarcima koji su u svojim vakufnamama, napisanim poslije Karaoz-bega, određivali da se jedan dio prihoda iz njihove zaviještane imovine izdvaja za kontinuirani rad njegovih ustanova.

Ključne riječi: odgojno-obrazovne ustanove Karaoz-begova vakufa u Mostaru, Karaoz-begove vakufname, medresa, mekteb, biblioteka, značaj vakufa.

Uvod

Mostar je najveći i najznačajniji urbani, vjerski, kulturni i privredni centar hercegovačke regije. U historijskim izvorima prvi put se spominje u osmanskome popisu iz 1468. godine pod nazivom *Koprü Hisar (Most-utvrda)* (Aličić, 2008:57). Stvarni urbani razvoj Mostara započinje u XVI stoljeću. Postepenim procesom Osmanlije su ga učinile

sudsko-administrativnim, komunikacijskim, privrednim, vjerskim i kulturno-prosvjetnim središtem Hercegovačkog sandžaka.

Presudnu ulogu u njegovom urbanom i kulturno-civilizacijskom razvoju odigrali su vakufi. Uvakufljivanje je bilo dio osmanske državne strategije i kao takvo vrlo popularno i rašireno, što svjedoči o visokom duhovnom, socijalnom, intelektualnom,

kulturnom i patriotskom uzdignuću ondašnjih stanovnika.

U XVI stoljeću u Mostaru su podignuti brojni poslovni objekti, monumentalne džamije, tri medrese (Karaoz-begova, Čejvan-čehajina i Derviš-pašina), biblioteke, hanovi, hamami i drugo. U ovom periodu ustanovljena je i institucija Mostarskog muftijstva. Bitan doprinos sveopćem razvoju dali su domaći

ljudi, uglavnom visokopozicionirani u osmanskoj državnoj upravi (npr. Sinan-paša, Čejvan-ćehaja, Karadžoz-beg, Nesuh-aga Vučijaković, Derviš-paša Bajezidagić, i dr.) (Taslidža, 2017:57). Upravo su oni izgradnjom i uvakufijavanjem velikog broja sakralnih objekata, obrazovnih i kulturnih ustanova otvorili perspektivu školstvu, širenju pisane riječi, vjerskom i općem obrazovanju stanovništva u mostarskim mektebima, medresama, tekijama i bibliotekama.

Vakufska imovina ugrađena je u sve forme ne samo duhovnog, obrazovnog i kulturnog, već i privrednog i općeg društvenog života grada Mostara od njegova osnivanja. Vakuf je podsticao privredni razvoj grada, održavao kvalitetan vjerski i kulturni život muslimanske zajednici, te bio u službi podizanja standarda njegovih stanovnika, sigurnosti i zaštite siromašnih i nezbrinutih kategorija društva.

Mostarski arhitekta, profesor Amir Pašić u svojoj doktorskoj disertaciji pod nazivom *Prilog proučavanju islamskog stambenog graditeljstva u Jugoslaviji na primjeru Mostara* primjećuje da je u vakufskim objektima Mostara bio koncentrisan sav religiozno-obrazovni, kulturni i ekonomski život muslimana, pa i drugih. Pored toga mnogi od tih objekata su imali naglašene arhitektonske vrijednosti (Pašić, 1989:10).

Uloga i značaj Karadžoz-bega u procesu općeg razvoja grada Mostara

Podizanjem objekata od javnog, društvenog i privrednog značaja, ali i njegovom glavnom nadzorničkom ulogom u izgradnji Starog mosta (1566.) prepoznatljivog simbola Grada, Karadžoz-beg je u plejadi najzaslužnijih ljudi koji su dali bitan doprinos u procesu urbanog razvoja grada Mostara. To svjedoči o njegovoj vjerskoj predanosti, ljubavi prema domovini, rodnom zavičaju i opredjeljenju da čini općekorisno dobro svim njegovim stanovnicima.

Hadži Muhamed-beg, u kasnijim narodnim predanjima poznatiji po svome nadimku Karadžoz (Crno-oki), na principu vakufa je u drugoj polovini XVI stoljeća uspostavio važne institucije za vjerski, odgojno-obrazovni, kulturni, privredni i uopće – društveni život Mostara i Hercegovine.

Za održavanje i funkcionisanje tih društveno korisnih ustanova vakif je dao uvakufiti značajan broj poslovnih objekata i novca u gotovini. Njegove ključne ustanove za vjersko-duhovni i odgojno-obrazovni život u hercegovačkoj regiji – Karadžoz-begova džamija, mekteb, biblioteka i medresa, izgrađene su 1557. godine.

Pravna legalizacija dviju Karadžoz-begovih vakufnana, u kojima se legalizira kao vakuf njegova džamija, medresa, mekteb i biblioteka, izvršena je na mostarskom šerijatskom sudu u prvoj dekadi mjeseca ramazana 977. godine (7-16. februara 1570.) (Čar-Drnda, 2014:116). U tekstu spomenutih vakufnama određuje se sadržaj vjerskih aktivnosti i poslova u uspostavljenim ustanovama, struktura potrebnog stručnog ulemanskog, predavačko-profesorskog i pomoćnog osoblja u njima, njihove obaveze i prava s tačno propisanim iznosom njihovih dnevnih plaća, te način akumuliranja sredstava u vakufsku blagajnu za potrebe plaća svih službenika angažiranih u njegovom vakufu, uključujući mutevelliju i *nazira*.

Treća Karadžoz-begova vakufnama, legalizirana u oktobru 1570. godine, odnosi se na njegovu suprugu Aišuhatun, kćer Abdullahovu, kojom se propisuje da ona ima pravo do kraja života na dva dirhema dnevno iz sredstava koja preteknu od njegovih časnih vakufa (Mujić, 1985:173).

Karadžoz-beg za mutevelliju svoga izuzetnog vakufa postavlja oslobođenog roba, Murat-agu, što svakako nije nikakva iznimka, već potvrda da raniji konfesionalni i društveni status nije bio prepreka novom životnom putu i njegovom razvoju u ekonomskom, društvenom i kulturnom smislu (Čar-Drnda, 2014:181).

Zgrada Karadžoz-begove medrese

Svakako najznačajnija odgojno-obrazovna institucija Mostara i Karadžoz-begovog vakufa je njegova medresa. Mostarske medrese građene su po uzoru na klasične osmanske medrese. Svaka je imala dvorište, određen broj prostorija u kojima su učenici boravili i glavnu radnu prostoriju – predavaonicu (dershanu), u kojoj su muderrisi i predavači držali predavanja (Čar-Drnda, 2014:121).

Karadžoz-beg je zgradu medrese dao izgraditi u neposrednoj blizini svoje džamije. Iz njenog dvorišta ulazilo se u prostorije medrese i biblioteku. Između njih sagrađen je i šadrvan. Imala je četiri sobe za stanovanje učenika i petu prostoriju koja je služila kao dershana. Zgrada je sačuvala svoj autentični izgled, i jedina je od svih mostarskih medresa koju, kroz brojne i burne historijske promjene društveno-političkih sistema i uređenja društva, nije zadesila sudbina potpunog rušenja i devastacije, kao što je to bio slučaj sa svim drugim medresama (Pašić, 1989:11).

Karadžoz-begov mekteb – lokacija, ustroj, današnja uloga

Karadžoz-begov mekteb izgrađen je u neposrednoj blizini džamije i medrese, s desne strane, u ulici preko puta, tako da zajedno predstavljaju jedinstvenu graditeljsku cjelinu, prepoznatljivu po svom arhitektonskom izrazu.

U vakufnama je određeno da muallim treba djecu da podučava Časnom Kur'anu. Navedeno je i da treba da bude oženjen i da posjeduje vjersku naobrazbu, ali i visoka moralna svojstva. Za svoju službu trebalo je da dobija dnevno po pet dirhema. Također je predvidio da u mektebu radi i jedan pomoćni učitelj, čija je dnevna plata iznosila dva dirhema (Mujić, 1985:162-163).

Mekteb je u ovom objektu radio sve do 1892.godine, kada su i on i Karadžoz-begov imaret i han porušeni radi izgradnje višespratne zgrade Vakufskog

dvora.¹ U današnje vrijeme mektepska nastava u najvećem mostarskom džematu Brankovac organizira se u obnovljenim prostorijama nekadašnje zgrade medrese, dershani i jednoj od soba za stanovanje njegove medrese. Izgrađeni vakufski objekti u ansamblu Karađoz-begova vakufa, svojom monumentalnošću zajedno predstavljaju srce i toponim ondašnjeg, ali i savremenog urbanog Mostara.

Karađoz-begova biblioteka – sudbina prvobitnog bibliotečkog fonda i modernizacija rada u savremeno doba

Biblioteke su činile komplementarni dio obrazovnih institucija. Vakif je jednu prostoriju medrese odvojio da služi u posebne svrhe kao biblioteka sa ugrađenim ormarima za knjige, utemeljujući na taj način drugu zvaničnu javnu biblioteku u Mostaru. Prvu je utemeljio Čejvan-čehaja, koji se također ubraja u plejadu najistaknutijih vakifa grada, čija je biblioteka kao vakuf osnovana prije 1554. godine (Čar-Drnda, 2014:125).

Karađoz-beg je za potrebe biblioteke uvakufio sljedeće knjige:

- Sedam kompletnih, kaligrafski dotjeranih mushafa u kožnom povezu, onakvih kakvi se samo poželjeti mogu i koji su napisani prema pravilima tedžvida. Mushafi su uvezani po džuzevima,
- Djelo u jednom svesku iz oblasti tumačenja Kur'ana pod nazivom *Keššaf* od Muslihuddina Havarizmija,²

- Drugo djelo u jednom svesku, također iz oblasti tumačenja Kur'ana, koje je napisao Kadi Bejdavi³, kao i djelo
- Komentar djela *Širatu-l-islam*⁴ iz područja islamske tradicije (hadis) od Seyyida Alija Bursewiya.
- Djelo iz područja arapskog jezika od Šejha al-Ahtarija⁵.

Vakif je odredio da mutevelija čuva sva navedena djela i da ih daje jedino licima koja su u stanju da se njima služe, uz jak zalog i pouzdana jamca i da on ovlasti lice "koje će se brinuti o njima". (Mujić, 1985:162-163)

Brižno odabrana naučna djela iz temeljnih vjerskih disciplina koja je vakif uvakufio za vjersko-duhovni i kulturno-prosvjetni rad ustanova koje je utemeljio uz strogo postavljene uvjete i načine njihova korištenja, dovoljno govori u prilog tome koliko je Mostar bio izrastao i zreo kulturni centar i koliko je općenito knjiga imala visoko i važno mjesto u životu njegovih stanovnika.

Na nekim starim rukopisima koji se čuvaju u Gazi Husrev-begovoj biblioteci i Arhivu Hercegovačko-neretvanskog kantona nalaze se zabilješke da su prepisani u ovoj biblioteci. Prepisivačka aktivnost kao način obogaćivanja knjižnog fonda u javnim i privatnim bibliotekama postala je tradicionalno zanimanje obrazovanih Mostaraca koji su imali dara i za kaligrafsku umjetnost.

Kako njihov broj nije mali, stiče se utisak da je u okviru biblioteke djelovao krug prepisivača, koji su iza sebe ostavili značajan broj dragocjenih knjiga. Mostarski vakif Mahmud efendija Čišić, odredio je u svojoj vakufnami

legaliziranoj na šerijatskom sudu u Mostaru 1848. godine, da se iz sredstava njegova vakufa plaća bibliotekaru Karađoz-begove biblioteke po 150 groša godišnje (Hasandedić, 2005:100).

Hivzija Hasandedić u radu o *Muslimanskim bibliotekama u Mostaru* navodi da je Karađoz-begova biblioteka prestala sa radom 1934. godine, kada je umro hadži Muhamed Spahić, njen posljednji bibliotekar, a da je bibliotečki fond prenesen 1950. godine u Gazi Husrev-begovu biblioteku. Autor konstatuje da je u periodu od prestanka njenog rada i nezaštićenog stanja knjižnog fonda, do prebacivanja u Sarajevo, iz nje otuđeno mnogo vrijednih djela. (Hasandedić, 1972:108)

Sretna je okolnost da je veći dio knjižnog blaga Karađoz-begove biblioteke u kojem su dragocjeni pisani podaci – autografi i njihovi prijepisi o našoj duhovnoj i kulturno-historijskoj baštini Mostara i Hercegovine, prenesen i deponovan u arhivske fondove Gazi Husrev-begove biblioteke kao sabirne biblioteke Islamske zajednice koja je nadživjela različite nevolje koje su je pogađale usljed ratova, te nepogodnosti za djelovanje u okvirima različitih društveno-političkih sistema.

Obnovom vakufskih poslovnih objekata i njihovim stavljanjem u prihodovnu funkciju, stvorene su dobre pretpostavke za ostvarenje misije Islamske zajednice u Mostaru na polju vjerskog, obrazovnog i kulturnog djelovanja, pa se u slijedu važnih koraka na tom planu može smatrati i donošenje odluke o reaktiviranju rada Karađoz-begove biblioteke 2005. godine, nakon 70 godina od njenog gašenja.

¹ Vakufski dvor najveća je investicija i vakufski objekat u Mostaru u 19., ali i u 20. stoljeću. Objekat je u potpunosti uništen u vremenu agresije. Jedinica za koordinaciju i obnovu Starog mosta koju je osnovao Grad Mostar u aprilu mjesecu 2005. godine, okončala je obnovu Vakufskog dvora, čiji je idejni i izvedbeni projekat radila "Fondacija Aga Khan za kulturu" iz Istanbula i "Međunarodna organizacija za zaštitu arhitekture i kulturnog nasljeđa" iz Njujorka. Obnova Vakufskog dvora realizovana je sredstvima Svjetske banke u okviru projekta obnove po jednog kapitalnog

objekta za svaku od vjerskih zajednica u Mostaru. Islamskoj zajednici Vakufski dvor, Pravoslavnoj crkvi u Mostaru Vladičanski dvor – sjedište Eparhije Zahumsko-hercegovačke i primorske, i u korist hrvatskih nacionalnih i kulturnih institucija zgrada Hrvatskog kulturnog društva Napredak.

² Puni naslov djela glasi: *Al-Kaššaf 'an haqaiqa al-tanzil*, a puno ime autora Abdu-Qasim Garullah b. Omar al-Zamahšari al-Havarizmi (umoro 538. ili 1143/44). Ovo djelo predstavlja kapitalno djelo iz tumačenja Kur'ana, a napisano je 528. ili 1133/34.

³ Puni naslov djela glasi: *Anvaru al-tanzil we asraru al-ta'wil*, a puno ime autora Nasir al-din Abi Sa'id Abdillaha b. Omar Bajdawi.

⁴ Autor djela *Širatu-l-islam* je Muhammed b. Abi Bakr poznat pod imenom Imamzade al-hanefi. Komentar ovome djelu koje je Karađoz-beg uvakufio napisao je mevlana Yaquub b. Sayyid Ali al-Bursavi. To djelo je nazvao *Miftah al-ginan ve masabih al-ginan*.

⁵ Ni ovdje kao ni u gore navedenom slučaju nije naveden naziv djela nego samo ime autora. Bez sumnje riječ je o svojevremeno veoma raširenom arapskom-turskom rječniku čiji je autor Ahtari Mustafa.

Za rad biblioteke osiguran je prostor, knjižni fond, bibliotekar i godišnja budžetska stavka kojom se obogaćuje knjižni fond ove biblioteke. Sa izdavačkom kućom *Buybook* koja je držala pod zakupom jedan vakufski prostor u Starom gradu u Mostaru napravljen je sporazum da se 50% iznosa zakupa isplaćuje putem otkupa njihovih najnovijih naslova za potrebe Karadžoz-begove biblioteke (Arhiva Medžlisa, 2005:366/05).

Takav aranžman u današnje vrijeme na snazi je sa knjižarom *Mutevelić* koja pod zakupom drži vakufski prostor u Cernici (Arhiva Medžlisa, 2019:9-10).

Biblioteka je, nakon obnove rada, u početku bila smještena u jednom prostoru u kompleksu Koski Mehmed-pašine medrese, da bi od 2010. godine bila preseljena u kvalitetno opremljene prostorije Kulturnog centra "Kralj Fahd" u Mostaru, gdje je njen knjižni fond objedinjen sa tamošnjom bibliotekom, a korisnicima stavljena na raspolaganje čitaonica, usluga rada s računarom, kopiranja i korištenja interneta (Godišnjak Medžlisa, 2010:39).

S obzirom na to da se Mostar u novijem vremenu suočava sa brojnim političkim problemima koji otežavaju uspostavu kvalitetnih usluga građanstvu, posebno na polju kulture i obrazovanja, te podijeljenih ustanova kulture, uspostava kvalitetno opremljene biblioteke koja nudi usluge korisnicima, posebno je bila važna za đačku i studentsku, ali i širu populaciju, jer se na jednom od najfrekventnijih mjesta u Gradu u kojem se održava i značajan broj kulturnih programa našla i ta ustanova.

Stanje bibliotečkog fonda zaključno sa 31.12.2018.godine je sljedeće; biblioteka posjeduje 3717 naslova i 6303 primjerka knjiga. Njen knjižni fond se obogaćuje naslovima putem apliciranja na raspisane javne pozive Federalne *Fondacije za izdavaštvo* Sarajevo, otkupom naslova od izdavačkih kuća i knjižara koje djeluju u Mostaru, te poklonima ustanova i građana Mostara koji sve u većem broju poklanjaju primjerke knjiga iz svojih kućnih biblioteka (Arhiva Medžlisa, 2019:9-10).

Odredbe Karadžoz-begove vakufname za medresu u Mostaru

S obzirom da je predmet našeg posebnog istraživanja u ovome radu Karadžoz-begova medresa, koju je vakif legalizirao posebno, svojom drugom vakufnamom, njen kompletan sadržaj, zbog bitnosti činjenica koje su važne za razradu teme, donosimo u nastavku teksta:

Hvala Allahu koji je stvorio dobročinitelje i uputio ih na put koji vodi u Džennet zato što su davali i udjeljivali, danju i noću, od onog što su imali da bi postigli zadovoljstvo Gospodara koji prašta.

Blagoslov i mir njegovom miljeniku Muhamedu, njegovom rodu i njegovim humanim drugovima. Neka je mir na njih do dana proživljenja.

Potom, dobrotvor, čovjek koji u sebi objedinjuje dobročinstva i blagodat, Hadži Muhamed-beg, nakon što je pristupio časnom šerijatskom sudu, očitovao je i priznao, u stanju u kojem je očitovanje valjano, (da je) iz najčistijeg svog imetka i najboljeg od onog što je dobio, izdvojio stotinu hiljada dirhema, srebrenih, koji su u opticaju u tom momentu, i uvakufio ih, te ih uručio svome muteveliji, određivši da se (ta svota) daje pod interes, tako da se od svakih deset dirhema (datih pod interes) dobije jedanaest i ¼ dirhema.

Odredio je da se od prihoda koji se dobiju na taj način, (isplaćuje) svakog dana dvadeset dirhema za održavanje nastave u medresi koju je vakif podigao u blizini svoje časne džamije: osam dirhema učenicima (medrese) koji stanuju u četiri sobe njegove (medrese); jedan dirhem vrataru (medrese); četiri dirhema muteveliji vakufa medrese, te jedan dirhem za obavljanje dužnosti nazira (ovog vakufa).

Pošto je predao naznačenu sumu muteveliji, shodno mišljenju najvećeg šerijatsko-pravnog kapaciteta i umnog velikana, luče sljedbenika islama, uzora šerijatsko-pravnih kapaciteta, gospodina učenjaka Abu Hanifa al-Nu'mana Al-Kufija – neka ga Allah obaspe svojom vidljivom i skrivenom dobrotom – i pošto je postignuta valjanost uvakufljenja novca, prema mišljenju imama Zufera, to ne isključuje mogućnost odustajanja (od čina uvakufljenja novca) jer valjanost uvakufljenja novca, po njemu, ne povlači za sobom izvršnost.

Na to je mutevelija izjavio: "Iako valjanost uvakufljenja novca, prema stavu navedenog imama, ne uključuje u sebi izvršnost, ipak izvršnost postoji prema dvojici kapaciteta, učenih i savršenih. Kako da ne, kad postoji jednoglasnost stavova, da je jedna presuda kadije koja je uslijedila nakon što je uloženi određeni napor da se dođe do nje, kod svih važeća i ne može se poništiti, a svi su dužni da je prihvate, osnaže i provedu (u životu). Zato, nema sumnje, da se valjanost uvakufljenja prema njima dvojici, naročito poslije uručivanja (uvakufljenja svote) muteveliji, ne može odvajati od izvršnosti. "I tako je ta tužba muteveliji okončana i on je zatražio presudu od kadije.

Vakif je odredio da dužnost muderisa obavlja mevlana Hasan-efendija, sadašnji muderis, sve dok bude vršio nastavničku dužnost, u uobičajeno vrijeme učenicima – musteidima koji stanuju u sobama (njegove medrese). Ako ne bude imao učenika musteida koji ima novo odijelo, kao što je to uobičajeno, on zbog toga neće napustiti medresu da bude bez nastavnika, a niti će tražiti od njih da imaju nova odijela. Ako među učenicima ne bude iamo musteida, on će uzeti (za tu dužnost) nekog od domaćeg stanovništva (ahl al-beled). To što učenici ne budu imali isti'dada, a oni novih odijela neće biti razlog da (muderis) ne obavlja svoju dužnost. Međutim, ako bi (musteidi) bili od domaćeg stanovništva, neće im se davati hrana i novac koji je određen, jer oni nemaju potrebe za tim, a to će se dati onima koji rade i stanuju u sobama (njegove medrese). On ne može uopće spriječiti učenike (da stanuju) u sobama ako bude musteid ili ne bude. On zbog toga ne može dozvoliti da medresa bude bez nastavnika i dozvoliti će đacima da stanuju u sobama medrese, iako ne bude imao musteida. Tako će u sobama biti dvojica odnosno trojica, a nijedan od njih ne može biti odbijen. Ono što je od novca i hrane određeno na jednu sobu, davat će se njima.

Muderis će predavati, uopće svakom ko dođe (da sluša) neki predmet iz korisnih nauka koje nalaze svoju primjenu u životu (al-ulum al-nafi'a al-musta'mala), a ako bude imao slušalaca (više),

neće ga odbiti s vrata medrese. A kad musteid bude između domaćeg stanovništva, on će biti sam u sobi. Međutim, ako mu ne bude potrebna hrana, onda će prepustiti da se da siromasima, a neće smjeti da je proda i dobije novac za nju. (Mujić, 1985:170-171)

Napisano u prvoj dekadi blagoslovljenog mjeseca ramazana 977. (7-16. februara 1570.)

U prilog tvrdnji da je medresa sagrađena prije legalizacije vakufname govori činjenica sadržana u samom njenom tekstu. Naime, Muhamed-beg određuje da će muderris u ovoj medresi biti dosadašnji muderris Hasan efendija, što znači da se u vrijeme legalizacije vakufa nastava u medresi već održavala (Čar-Drnda, 2014:116).

Prema podacima izvora iz 1585. godine, muderris Hasan efendija bio je nastanjen u mostarskoj mahali koja je nosila ime hadži Muhamed-bega. (Čar-Drnda, 2014:118).

Karađoz-beg u vakufnami utvrđuje odrednicu da će se u njegovoj medresi izučavati korisne nauke koje nalaze svoju primjenu u životu (*al-‘ulūm al-nāfi‘ al-must‘mala*). Ovom odrednicom otvoren je put za doradu nastavnog plana i programa koji će se usklađivati prema zahtjevima vremena, a što se kao temeljni princip primjenjuje u procesima reforme koju su naše medrese provodile prilagođavajući koncept obrazovanja u njima, općem interesu učenika da nakon završetka školovanja budu pripremljeni za studije na fakultetima raznolikih naučnih disciplina a ne samo teoloških. U medresama su se u načelu izučavale i “tradicionalne” i “racionalne” discipline. U nekim slučajevima naglasak je dat na “tradicionalne” discipline, a u drugim slučajevima na “racionalne” (Karčić, 2009:48-49).

Današnji koncept medrese daje veći značaj prirodno-matematičkom

multidisciplinarnom području, ali je to opet u jednom skladu i harmoniji sa islamskim, jezičkim, društvenim područjem i izbornom nastavom.

Prema tekstu vakufname, može se zaključiti da su prednost prilikom upisa u medresu imali učenici koji su bili izvan Mostara, ali se naglašava da su, ako ne bude dovoljno prijavljenih odgovarajućih kandidata, mogli doći u obzir i oni koji žive u Mostaru, s tim da oni ne bi dobijali stipendiju niti besplatnu hranu, što je bilo predviđeno za učenike medrese.

Prema odredbama vakufname, predavanjima su mogli prisustvovati ne samo polaznici medrese, već svi oni koji bi bili zainteresovani za određenu tematiku. Vakif je za realizaciju nastavnog procesa, plaću muderrisa i pomoćnog osoblja, te za osiguranje ishrane učenicima koji stanuju u njenim sobama, izdvojio stotinu hiljada srebrenih dirhema, gotovog novca tada u opticaju *tako da se od svakih deset dirhema (datih pod interes) dobije jedanaest i ¼ dirhema*.

Svojom prvom vakufnamom legaliziranom iste godine vakif je uvakufio brojne dućane i tabhane u mostarskoj čaršiji, te nekretnine, stupe za valjanje sukna i mlinice na rijeci Buni i Knešpolju u nahiji Mostarsko blato, čiji su prihodi određeni da služe za održavanje vjerskog života u njegovoj džamiji, za rad mekteba, imareta i musafirhane.

Za te potrebe uvakufio je i 300 hiljada gotovog novca za koji je odredio iste uvjete prilikom stavljanja u opticaj kao i za gotovinski novac koji je uvakufio za rad medrese. (Hasan-dedić, 2000:13-14)

Na temelju teksta vakufname zaključujemo da je vakif za funkcionisanje i održavanje medrese izdvojio isključivo pokretnu imovinu, a ne nepokretnu, što predstavlja jedinstven

primjer, jer u pravilu kod drugih vakifa nailazimo na udruživanje gotovine (pokretnosti) i nekretnina (nepokretnosti). (Nakičević, 1999:77)

I ovaj novčani vakuf, poput drugih u Mostaru uspostavljenih istih vakufa, potvrđuje da su oni služili kao kreditne institucije, čije su usluge koristili trgovci, zanatlije, ili poljoprivrednici. Privrednici su uzimali na pozajmicu novac od mutevellije vakufa, uz jak zalog i sigurnog jamca (Čar-Drnda, 2014:211).

Dakle, akumulirani novac jednog vakufa korišten je za posuđivanje onima koji su ga mogli oploditi i uvećanog vratiti zajmodavcu. (Krkić, 1997:41)

Već sredinom XVII stoljeća bilježimo primjere da je osnovni kapital medrese bio iscrpljen i javila se potreba da se on ponovo akumulira. Tako u literaturi nalazimo svijetle primjere muslimanki Mostara, koje se uključuju da svojim doprinosom pomognu kontinuitetu djelovanja Karađoz-begove medrese. To potvrđuju odredbe vakufname Mostarke Aiše-hanume, kćeri hadži Ahmeda, koja određuje da se prihodi dijela njenog vakufa, vakufskog dućana i bašče u Jasenici, nakon smrti njenih sestara kojima je to pravo bila ostavila, imaju u cijelosti usmjeriti u korist uvećanja sredstava za izdržavanje siromašnih učenika koji stanuju u medresi koju je podigao Karađoz-beg u gradu Mostaru, i neka se, kako stoji u vakufnami, “*ako je moguće, kupe čebad za svaku sobu (radi pokrivanja đaka) u zimskoj sezoni, kao i ogrjev za svaku sobu u spomenutim danima i neka se dijeli po sobama*” (Nametak, 1996:363-364).

Primjere u kojem se jedan vakuf solidariše sa drugim vakufom u Mostaru nalazimo i u odredbama vakifa Ahmed-age Lakišića, te i u novije vrijeme, u Kraljevini Jugoslaviji, dok još samostalni vakufi postoje.⁶

⁶ Tako se, naprimjer, mutevelija samostalnog Jahja Esfelovog vakufa u naselju Donja Mahala obraća Sreskom šerijatskom sudu putem Sreskog vakufsko-mearifskog povjerenstva u Mostaru, s molbom da mu se izda šerijatsko-pravna dozvola za prodaju vakufskog zemljišta Gradskom poglavarstvu, u površini od 6.950 m², a koje se nalazi na periferiji Donje Mahale

i vodi se kao gradilište. Mutevelija obraća svoju molbu argumentima da je pomenuti vakuf u vrlo teškoj materijalnoj situaciji, da nema koristonosnih vakufa koji donose prihode, da su u njegovu posjedu samo dva harema i pomenuto gradilište koje ne donosi skoro nikakvih prihoda. U daljnjem obrazlaganju zahtjeva, mutevelija vakufa navodi da Gradsko

poglavarstvo planira na pomenutoj lokaciji graditi radničke stanove, prvenstveno za muslimane. Mutevelijin prijedlog utroška dobivenih sredstava od prodaje vakufa, predočava kompleksnost društvenih prilika u kojima vakufi djeluju, ali i njegovu brigu kako da sačuva opstojnost svoga vakufa i bude solidaran s drugim mostarskim vakufom.

(Hasandedić, 2000:66-68; Arhiv HNK/Ž, 1939:383/39-1006/39)

Karađoz-begova medresa je zatvorena 1918. godine i povremeno je služila kao stambena zgrada. Na medresi su izvršeni reatauratorski radovi 1968. godine i vraćen joj je raniji izgled (Čar-Drnda, 2014:117). U toku agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995, medresa je teško oštećena. Cijeli arhitektonski kompleks je ponovo popravljen i stavljen je u funkciju mekteba Karađoz-begove džamije u džematu Brankovac.

Obnova i ponovno pokretanje odgojno-obrazovnog procesa u Karađoz-begovoj medresi

Na temelju neobjavljene arhivske građe, memoarskih sjećanja i zapisa živih sudionika možemo zaključiti da je zrela muslimanska i nacionalna bošnjačka svijest, kako rukovodstva Islamske zajednice u Hercegovini, ali i uz punu podršku civilnih struktura vlasti opštine Mostara, mostarskog okruga, te naroda u cjelini, doprinijela da se višedecenijski san o obnovi rada Medrese u Mostaru realizuje i ostvari. (Smajkić, 2015:184-185)

Taj proces se realizuje u vrlo teškim uvjetima borbe za opstanak bošnjačkog naroda u državi Bosni i Hercegovini, ali dolazi do izražaja i njegova visoka patriotska svijest o nužnosti obnavljanja odgojno-obrazovnih ustanova koje su kroz dugu historiju imale svoje važno mjesto u duhovnom, kulturnom i opće društvenom životu domovine, a to su medrese u kojima će se obrazovati naraštaji potrebni da preuzmu odgovorne uloge u budućoj izgradnji društva i države.

Zrela nacionalna, društvena i politička svijest u Mostaru iskazana je i donošenjem historijski važnih odluka Predsjedništva Skupštine Opštine Mostar o vraćanju nacionalizovane vakufske imovine Islamskoj zajednici. Na temelju tih odluka iz 1995. i 1997. godine kojima se vakufska imovina vraća na upravljanje i korištenje Odboru islamske zajednice

Mostar do konačnog rješenja postupka denacionalizacije, i Karađoz-begov vakuf je u svoj posjed vratio šesnaest nekretnina ili, govoreći sa aspekta površine, 5.186 m². (Dedović, 2016:101-102)

Odluke o povratu su bile polazna osnova i podloga za revitalizaciju vakufske imovine u ovome Gradu, na čemu Islamska zajednica i svi njeni uposlenici temelje svoju materijalnu sigurnost, ekonomsku neovisnost i slobodu javnog djelovanja.

Zrelu muslimansku svijest sredinom 90-tih godina XX stoljeća pokazali su dobročinitelji iz muslimanskog svijeta kada su dali sredstva da se obnovi zgrada nekadašnjeg Čejvan-čehajinog mekteba i stavi u funkciju reaktivirane Karađoz-begove medrese, a posebno je to došlo do izražaja u prvoj deceniji XXI stoljeća izgradnjom potpuno nove zgrade Medrese sa internatom u sklopu Univerzitetskog kampusa u nekadašnjoj kasarni Sjeverni logor (Smajkić, 2015:439-443).

Još zreliju muslimansku svijest pokazali su dobročinitelji – vakifi Bošnjaci, koji su svojim ulaganjem u ovaj kolektivni generacijski vakuf dali doprinosa da se nova reprezentativna zgrada Karađoz-begove medrese sa internatom dovrši i opremi. Odgovorna bošnjačka svijest iskazana je na djelu i uvrštavanjem nastavnog procesa Medrese na budžet Hercegovacko-neretvanskog kantona, a taj proces će biti zaokružen i uvrštavanjem internata Medrese na budžet.

Uloga i doprinos medrese na vjerskom, kulturnom i javnom polju djelovanja

Angažmanom svršenika Karađoz-begove medrese u misijskom radu imama, hatiba i muallima ponajbolje se ogleda doprinos vjersko-prosvjetnom životu u džematima na području Muftijstva mostarskog, i upravo je to bio vrlo dragocjen doprinos obnovi hercegovackih džemata, od kojih su mnogi imali status povratničkih džemata i u kojima je faktički trebalo sve iznova podizati,

kako na infrastrukturnom tako i u organizacijskom planu.

Brojni svršenici Medrese, pogotovo oni iz njenih prvih generacija odlučno su se prihvatili takve obaveze i ispunjavaju preuzeti emanet naučavanja vjere, te odgovornog predstavljanja i zastupanja Islamske zajednice u različitim segmentima javnog i društvenog života. Medresa je zajedno sa Muftijstvom mostarskim i Medžlisom islamske zajednice u Mostaru utemeljila i profilirala edukativni projekat *Centra za učenje Kur'ana* kojim je unaprijeđena kur'anska pismenost među svim generacijama muslimana i muslimanki, posebno mladima. Pokretanje Centra za učenje Kur'ana, kao posebnog Odjela namijenjenog za širenje kur'anske pismenosti, oživljavanje tradicije hifza u gradu Mostaru, podržavanje naučno-istraživačkog rada, izdavanje naučnih djela i stručnih radova u ovoj oblasti, kao i stipendiranje učenika i studenata, jedan je od važnijih vjersko-prosvjetnih projekata pokrenutih u Mostaru u poratnom vremenu (Dedović, 2016:129-130).

Uvidom u Matičnu knjigu od 1999. do 2018. godine medresu je završilo 756 učenika i učenica. U školskoj 2018/19. godini medresu pohađa 264 učenika, od kojih su 72 maturanta. Nastavu izvodi 36 profesora.

Od reaktiviranja rada medrese, hifz je položilo 18 hafiza, među kojima je pet djevojaka hafiza. Hafizi medrese su na državnim i evropskim takmičenjima ostvarivali uspjehe, od kojih su najznačajniji prvo mjesto na 19. europskom takmičenju učenika Kur'ana u Zagrebu 2012. godine i tri prva mjesta u hifzu Kur'ana u Sarajevu u periodu od 2012. do 2013. godine.

Učenici Karađoz-begove medrese su ravnopravno su učestvovali i osvajali nagrade na različitim takmičenjima, na kantonalnom, federalnom, državnom i internacionalnom nivou. Od školske 2012. godine, na takmičenjima iz matematike u kategorijama prvih i drugih razreda srednjih

škola Hercegovačko-neretvanskog kantona, učenici Karađoz-begove medrese su ukupno osvojili tri prva mjesta, jedno drugo mjesto i dva treća mjesta, te prvo mjesto iz fizike u školskoj 2016/17. godini. Posebno značajne uspjehe i afirmaciju stekla je debatna sekcija čiji su članovi sudjelovali na tri internacionalna, tri državna i dva regionalna takmičenja, na kojima su ukupno osvojili četiri prva mjesta.

Karađoz-begova medresa je u školskoj 2010/11. godini pokrenula školski časopis "Mimar" koji izlazi jednom godišnje. U maju 2011. godine izašao je prvi broj časopisa. Štampano je osam brojeva.

Filmsku nagradu Fondacije "Tony Blair" za najbolji kratki film dobila je ekipa Karađoz-begove medrese 2011. godine.

Sport kao važan integrativni segment društva u poslijeratnoj izgradnji Mostara ima svoje značajno mjesto, a učenici medrese učestvovali su na svim sportskim smotrama, afirmišući svoju školu i njegujući otvoreni koncept saradnje i povezivanja sa svim drugim odgojno-obrazovnim ustanovama na nivou Grada. (Arhiva Karađoz-begove medrese, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018)

Doprinos Medrese ogleda se i u učešću njenih učenika i profesora u vjersko-kulturnim manifestacijama na području Muftijstva mostarskog, s posebnim naglaskom na učešće u glavnoj godišnjoj manifestaciji "Dani mevluda i zikra" koja se vezuje za tradiciju mevluda i dovišta u tekiji na vrelu Bune u Blagaju.

Medresa je unutar Kantonalnog sistema obrazovanja pozicionirana kao ravnopravna škola s drugim srednjim školama. Njen cjelokupan nastavni proces finansira se iz budžeta, što držimo afirmativnim pokazateljem i priznanjem društveno korisnog doprinosa te škole u obrazovnim okvirima.

Imajući u vidu činjenicu da je Dejtonskim mirovnim ugovorom naša zemlja dobila decentralizirani pravni i politički okvir s regionalnim

i lokalnim nadležnostima među kojima je i obrazovanje, onda se pozicija Medrese u Mostaru i Hercegovini mora posmatrati i kao nacionalni interes i strateški plan da ona kroz svoje djelovanje artikulira ne samo vjerske oblike identiteta kod svojih učenika, što jeste primarno, već i osnaži nacionalni, kulturni i jezički identitet Bošnjaka kao političkog naroda na vrlo nestabilnom prostoru Hercegovine i Muftijstva mostarskog. Medresino polje djelovanja mora posmatrati u kontekstu društvenog ambijenta, izazova i problema u izgradnji mira i povjerenja među narodima i religijama u ovoj zemlji, te krhke društveno-političke strukture koja se u postratnom konfliktnom periodu gradila i stavljala u funkciju uz pomoć i ulogu međunarodnih faktora.

S obzirom na krizu koja je evidentna u brojnim segmentima društva i života, moralne vrijednosti koje se stavljaju u vrh prioriteta u Medresinom radu i djelovanju prepoznaju se kao poželjni orijentiri, nada i ohrabrenje učenicima, njihovim roditeljima, ali i društvu u cjelini.

Postignuće je da Medresa u kontinuitetu radi već 22 godine, da raste broj njenih učenika, i da raste interesovanje za tu školu na lokalnom i regionalnom nivou. Važno je to što je Medresa afirmisana i prepoznata kao škola od općeg interesa i da uživa podršku i povjerenje različitih društvenih nivoa i struktura. Medresa bez obzira na svoju dostignutu statusnu poziciju unutar obrazovnog sistema u Hercegovačko-neretvanskom kantonu, svoju projekciju budućnosti primarno gradi na čvrstim vezama sa medžlisima i džematima Muftijstva mostarskog. Iako je Karađoz-begova medresa od svog reaktiviranja bazirana na primarnju učenika iz svih krajeva Bosne i Hercegovine i bh. iseljništva, ona je ipak škola regionalnog karaktera i u prvom planu vezana za Mostar kao duhovni, kulturni i historijski centar Hercegovine, a u isto vrijeme

direktno vezana za geografski prostor Muftijstva mostarskog i njegovu muslimansku populaciju.

Zaključak

Značaj i uloga vakufa prepoznatljiva je u svim historijskim etapama uzdizanja grada Mostara. Kroz instituciju vakufa primarno se čuvao, razvijao i unaprjeđivao vjerski, odgojno-obrazovni i kulturni život na ovim prostorima, ali je dobročinstvom vakifa, njihovom visokom patriotskom sviješću i ljubavi prema rodnom kraju kroz odredbe u njihovim vakufnamama davan poticaj razvoju zanatstva i privrede i osiguravana sredstva za izgradnju različitih infrastrukturnih objekata od opće društvene koristi i značaja. Karađoz-beg, kao najveći mostarski i hercegovački vakif je ostavio je neizbrisiv trag u historiji Grada i njegovi vakufi su otvorili perspektivu obrazovanju, odgoju i školstvu u cjelini, a što se posebno ogleda kroz osnivanje medrese, mekteba i biblioteke.

Karađoz-begova medresa je najstarija odgojno-obrazovna ustanova u Hercegovini, koja je počela sa radom 1557. godine, i zajedno sa mektebom i bibliotekom imala je vrlo važnu ulogu u duhovnom, kulturnom i društvenom životu Bošnjaka kroz vrijeme. Rad ovih odgojno-obrazovnih ustanova Karađoz-begova vakufa obnovljen je nakon više od sedam decenija dugog prekida, i na taj način ponovo su u funkciji kao važne ustanove, odgoja, obrazovanja i kulture Mostara. Njihovo djelovanje ima značaj za vjerski, kulturni i nacionalni identitet Bošnjaka u Mostaru i Hercegovini, koji se u aktuelnom vremenu suočavaju sa izazovima uskraćivanja i individualnih i kolektivnih prava u općinama gdje su oni, kao direktna posljedica rata i agresije svedeni na brojnost manjinskog naroda i sa strukturom jednonacionalne vlasti, te pokušaja uspostavljanja apsolutne dominacije u Mostaru – glavnom regionalnom, duhovnom i političkom centru Bošnjaka.

Arhivska građa i literatura

Arhivska građa

Arhiva Karadoz-begove medrese
Arhiv Hercegovačko-neretvanskog kantona Mostar – Arhiva Vakufsko-me-arifskog povjerenstva Mostar.
Arhiva Medžlisa Islamske Zajednice Mostar.

Literatura

Aličić, S. Ahmed (2008). *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69.*, Mostar: Islamski kulturni centar Mostar.
Čar-Drnda, Hatidža (2014). *Nastanak Mostara, njegov urbani i demografski razvoj do kraja 16. stoljeća.* Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.
Dedović, Salem (2016). *Vakufi u Mostaru od 1931. do 2013.* Sarajevo: magistrski rad, Fakultetu islamskih nauka.

Gazić, Lejla (1985). *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek).* Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.
Godišnjak Medžlisa IZ Mostar za 2009. godinu, br. 1. Mostar: Medžlis IZ Mostar.
Godišnjak Medžlisa IZ Mostar za 2011. godinu, br. 3. Mostar: Medžlis IZ Mostar.
Hasandedić, Hivzija (1972). *Muslimanske biblioteke u Mostaru.* Sarajevo: Anali GHB, knj. I.
Hasandedić, Hivzija (2000). *Mostarski vakifi i njihovi vakufi.* Mostar: Medžlis IZ Mostar.
Hasandedić, Hivzija (2005). *Spomenici kulture turskog doba u Mostaru.* Mostar: Islamski kulturni centar Mostar.
Krkić, Safet (1997). *Vakufi Mostara kao forma privredne aktivnosti.* Mostar: Hercegovina časopis za kulturno i historijsko nasljeđe, Arhiv Hercegovine, br. 9.

Nakičević, Omer (1999). *Arapsko-islamske znanosti i Glavne škole od XV do XVII vijeka (Sarajevo, Mostar, Prusac).* Sarajevo: Fakultet islamskih nauka.
Nametak, Fehim (1996). *Vakuf-nama Aiše, kćeri hadži Ahmeda iz Mostara.* Sarajevo: POF 44-45/1994-95.
Pašić, Amir (1989). *Prilog proučavanju islamskog stambenog graditeljstva u Jugoslaviji na primjeru Mostara.* Zagreb: doktorska dizertacija, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet u Zagrebu.
Smajkić, Seid (2015). *Mostarsko muf-tijstvo od 1992. do 2012.godine.* Sarajevo: El-Kalem.
Taslidža, Faruk (2017). *40 godina Univerziteta "Džemal Bijedić" Mostar.* Mostar: Univerzitet "Džemal Bijedić".

الموجز

المؤسسات التربوية والتعليمية في وقف كراجوزبك في موستار
استعراض تاريخي

سالم ديدوفيتش

يستعرض البحث تاريخ أقدم المؤسسات التربوية والتعليمية في موستار والتي أوقفها الحاج محمد بك، المشهور بكراجوزبك، ودور تلك المؤسسات الديني والتعليمي في حياة المدينة وتاريخها الثقافي. فالحديث هنا عن مدرسة كراجوزبك وكتابه ومكتبته، التي أنشئت سنة 1557، وقد تم تسجيلها رسمياً بموجب حجج الوقف في فبراير من عام 1570 لدى محكمة موستار.

إن هدفنا من هذا البحث هو أن نعرض في مكان واحد أهمية هذه المؤسسات ودورها الاجتماعي، منذ أعيد عملها بعد انقطاع دام أكثر من سبعة عقود. وينصب التركيز في البحث على مضمون حجة وقف كراجوزبك الثانية المتعلقة بمدرسته التي لعبت دوراً مهماً في الارتقاء بالحياة التعليمية والثقافية لدى البشافة على مدى قرون. عادت مدرسة كراجوزبك إلى العمل سنة 1995، ومنذ ذلك الحين وهي تعمل ضمن منظومة المدارس الثانوية في إقليم الهرسك ونيريتفا.

كما يستعرض البحث أهمية الأوقاف المخصصة لمؤسسات كراجوزبك التربوية والتعليمية، مع التنويه بأمثلة الوعي الرفيع الذي أبداه الواقفون من بعده في موستار حيث كانوا يخصصون في حجج أوقافهم جزءاً من ريعها لضمان استمرار تلك المؤسسات في أداء رسالتها.

الكلمات الرئيسية: المؤسسات التربوية والتعليمية في وقف كراجوزبك في موستار، حجج أوقاف كراجوزبك، المدرسة، المكتبة، أهمية الوقف.

Summary

UPBRINGING AND EDUCATION INSTITUTIONS OF KARADOZ BEY WAQF IN MOSTAR – A HISTORICAL VIEW

Salem Dedović

This article deals with the history and the role of the oldest education and upbringing institutions in Mostar established as a waqf of haji Muhamed-bey, better known as Karadoz-bey, in religious, educational and cultural life of the city. Karadoz-bey's Madrasa, his maktab and the library were founded in 1557, and were legalised through waqfnama and verified in the Shariah Court of Mostar in February, 1570. The aim of this research was to present, in one place, significance and the social role of these institutions since their revival after more than seven decades of the ban that prohibited their functioning. The content of the text of Karadoz-bey's second waqfnama pertaining to his madrasa which enhanced religious, educational and cultural life of Bosniaks in Herzegovina throughout the history is in the focus of this article. Karadoz bey's Madrasa resumed its work in 1995, since when it is functioning as a public school within the system of upbringing and education of Herzegovina – Neretva Canton. The article also reflects upon the significance of the waqf in the functioning of Karadoz-bey's education and upbringing institutions, with the review of instances of high awareness amongst the Mostar citizens who in their waqfnamas, written after Karadoz-bey's, declared that the portion of the revenues obtained from their endowment is allocated for the continuous functioning of his institutions.

Key words: education and upbringing institutions, dgojno-obrazovne ustanove Karadoz-bey's waqf in Mostar, Karadoz-bey's waqfnamas, madrasa, maktab, library, significance of the waqf